

ADABIY TANQID JANRLARI

Yahyoyeva Mohinur Bahodirjon qizi

Annotatsiya: Adabiy tanqid janrlari adabiyotshunoslik fanining eng muhim va zarur bo‘limlaridan biri bo‘lib, ular orqali badiiy asarlarning mohiyati, mazmuni, badiiy qiymati chuqur tahlil qilinadi, ijodiy jarayonlar o‘rganiladi, ijodkorlar va ularning asarlari o‘z vaqtida baholanadi, zamonaviy adabiy jarayonlar istiqbolli yo‘nalishda rivojlanishiga xizmat qilinadi. Adabiy tanqid janrlari asosan adabiy asarlarning mantiqiy tahlili, zamonaviy talqinlar, ilmiy va nazariy asoslarining turli shakllarda yoritilishi bilan bog‘liq bo‘lib, ular orasida maqola, taqriz, esse, ocherk, adabiy portret va monografiya kabi ko‘plab janrlar mavjud. Ushbu janrlar har biri ma‘lum bir vazifani bajaradi, o‘ziga xos shakl va uslubga ega, adabiy tanqidning sofligi va ilmiy ahamiyatini yuksaltirishda muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: adabiy tanqid, janrlar, maqola, taqriz, esse, ocherk, adabiy portret, risola, monografiya, tahlil.

Adabiy tanqidiyot janrlari orasida maqola eng keng tarqalgan va ko‘p qo‘llanadigan shaklidir. Maqola adabiy asarlar, mualliflar, adabiy jarayonlar haqidagi o‘z fikr va mulohazalarni, ilmiy yoki ilmiy-ommabop norasmiy ruhda ifodalaydi. Maqolalarda asarlarning badiiy xususiyatlari, mazmuni, adabiy tili, uslubi va dolzarbligi haqida chuqur tahlil va mulohazalar bildiriladi. Shu bilan birga, maqolalar adabiy tanqidchi yoki adabiyotshunosning individual dunyoqarashi, ilmiy yondashuvi hamda umumiy adabiy muhitga ta‘siri nuqtayi nazardan ham muhim ahamiyatga ega. Adabiy tanqid janrlarining yana bir muhim turi bu taqrizdir. Taqriz adabiy asar, pyesa, roman, to‘plam yoki boshqa badiiy mahsulot haqida qisqacha, lekin aniq va lo‘nda mulohazalarni o‘z ichiga oladi. Taqrizda asarning eng muhim jihatlari, undagi yangi g‘oya va tamoyillar, uslubiy xususiyatlar, ijtimoiy-siyosiy yoki madaniy mazmun qisqa va aniq tahlil qilinadi. Taqrizda tanqidchining individual nuqtayi nazari asosida asarning jamoat hayotidagi o‘rni va ahamiyati baholanadi, ba‘zan yutuq va kamchiliklar o‘ziga xos tarzda ko‘rsatib o‘tiladi. Adabiy tanqid janrlari orasida esse ham muhim o‘rin tutadi. Esse erkin kompozitsiyali, muallifning shaxsiy fikr va mulohazalari asosidagi mini-tahliliy maqola hisoblanadi. Unda muallif asar yoki muallif ijodining muayyan jihatlari chuqur, zarur hollarda noan‘anaviy yondashuv bilan baho beradi, o‘z individual dunyoqarashini, hissiyotini va tafakkurini namoyon qiladi. Esse adabiy tanqid janrlariga badiiylik, erkinlik, ekspressivlik olib kiradi. Bu janrda adabiy asar tahliliga ijodiy, o‘ziga xos nigoh bilan yondashiladi, ko‘pincha o‘quvchi qalbiga yaqin, ta‘sirchan ohangda yoziladi.[1]

Adabiy portret ham adabiy tanqid sohasining o‘ziga xos, yangicha janrlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Adabiy portret asosan ijodkor shaxsi, uning hayoti, doirasi, ijod yo‘li, badiiyatga qiziqishi va asarlaridagi badiiy xususiyatlarni chuqur ochib berishga xizmat qiladi. Adabiy portretlar orqali adabiy muhitdagi yangi tendensiyalar, muallif imijining shakllanishi, estetik qarashlar va ularning adabiy jarayondagi o‘rni chuqur o‘rganiladi, muallif shaxsining o‘ziga xosligi, dunyoqarashi, badiiy tafakkuri yoritiladi. Bundan tashqari, adabiy tanqid janrlari sirasiga ocherk ham kiradi. Ocherk asosan adabiy hodisalar, adabiy maktablar, mualliflarning hayoti va ijodi, asarlarining badiiy xususiyatlari, adabiy jarayonlar haqida keng qamrovli, badiiy tahlil ruhida yozilgan janr hisoblanadi. Ocherkda muayyan davr yoki maktab, muallif yoki asar ijodining asosiy bosqichlari, muvaffaqiyatlari, o‘ziga xosligi aniq, asosan faktlar asosida yoritiladi. Ocherkda hayotiy voqelik va adabiyotdagi jarayon o‘zaro bog‘lanadi, badiiy-estetik tahlil va umumlashtirishlar asosida xulosalar chiqariladi.[2]

Tanqidiy risola esa ilmiy-tadqiqot shaklidagi adabiy janr bo‘lib, bu shaklda adabiy asarning badiiyati, g‘oyaviy yo‘nalishi, uslubi, obrazlar tizimi ilmiy jihatdan chuqur o‘rganiladi. Risolalarda asar, muallif yoki adabiy jarayonlar ilmiy-metodik asosda, ma‘lumotlarga, tadqiqot natijalariga tayangan holda har tomonlama tahlil qilinadi. Tanqidiy risola faqatgina tahliliy emas, balki adabiy muhitda yangi ilmiy yondashuvlarning paydo bo‘lishiga ham xizmat qiladi. Monografiya esa adabiy tanqid janrlarining eng mukammal va mukammallashtirilgan shakllaridan biri hisoblanadi. Monografiya yirik bir muallif ijodi, yoki muayyan adabiy masala, badiiy yo‘nalish, janr, adabiy oqim haqida katta ilmiy tadqiqot asosida yoziladi. Unda tanqidchi yoki adabiyotshunos biror bir adabiy hodisani keng va har tomonlama o‘rganib, chuqur tahlil va umumlashtirishlar beradi, asar yoki muallif ijodining o‘ziga xosligi, adabiy jarayonidagi o‘rni va roli keng ko‘lamda baholanadi. Adabiy tanqid janrlarining tahlil qilish metodologiyasi ham har bir janrda o‘ziga xos, mavjud adabiy-tarixiy sharoitga, umumiy adabiy muhit talablariga va zamonaviy tendensiyalarga muvofiq belgilangan. Mazkur janrlar adabiy asarlar va mualliflarni keng jamoatchilikka yetkazishda, ilmiy-nazariy nuqtayi nazardan baholashda, ularning jamiyat hayotidagi ahamiyatini ochib berishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Yosh avlodni milliy adabiyotga, uni sevishga va qadrlashga o‘rgatishda ham adabiy tanqid janrlarining roli beqiyosdir.[3]

Adabiy tanqid janrlari ilmning boy va mustahkam an‘analari, zamonaviy adabiy jarayonlar rivoji uchun keng yo‘l ochadi, har doim zamon talabi bilan birga yaxshilanib, yangilanishda davom etadi. Ulardan har biri o‘ziga xos uslub, yetuklik, badiiy mahorat va ilmiy tafakkur bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, adabiy tanqid asarlar adabiyotshunoslik fani rivojiga katta hissa qo‘shadi, adabiy jarayonlarning taraqqiy etishiga kuchli turtki bo‘ladi. Adabiy tanqidga oid har bir janr adabiyotshunoslik tarixida o‘zining qimmatli o‘rnini saqlab keladi. Adabiy tanqid janrlarining taraqqiyoti, ularning tarixda tutgan o‘rni va zamonaviy adabiy

jarayonlarga ta'siri o'ta muhim masalalardan biri sanaladi. Ularning har biri adabiy muhitni boyitadi, zamonaviy adabiy tanqidchilikning shakllanishiga va rivojlanishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Shu jihatdan, adabiy tanqid janrlarini chuqur o'rganish, ularning turli xususiyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish adabiy muhitning taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi.[4]

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, adabiy tanqid janrlari adabiyot uchun zarur, taraqqiyotni belgilaydigan eng muhim ilmiy ifoda vositalaridan biridir. Ular orqali badiiy asarlar va ularning mualliflari chuqur tahlil qilinadi, zamonaviy adabiy jarayonlarga baho beriladi, o'quvchi va jamoatchilik uchun yuksak estetik va ma'naviy qadriyatlar singdiriladi. Adabiy tanqid janrlari faqat ilmiy va adabiy taraqqiyotning mezoni bo'lib qolmasdan, yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, badiiy tafakkur va ijtimoiy ongini shakllantirish yo'lida ham beqiyos ahamiyatga egadir. Adabiy tanqid shakllari, janrlarining puxtaligi va boyligi, o'z navbatida, adabiyot taraqqiyoti uchun mustahkam zamin tayyorlaydi, zamonaviy jamiyatda ma'naviyat va ma'rifat yuksalishining asosiy omillaridan bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amonov, B. (2021). "Adabiy tanqidchilik taraqqiyoti va zamonaviy muammolar". Adabiyot Ilmi, 6(2), 55-61.
2. G'ulomov, Z. (2019). "Adabiy tanqid janri va uning o'ziga xosligi". Yangi O'zbekiston Adabiyoti, 3(4), 21-25.
3. Jo'raqulov, S. (2020). "Adabiy tanqidda esse va taqriz janrlari". O'zbek Tili va Adabiyoti, 2(1), 47-53.
4. Karimov, A. (2018). "O'zbek adabiy tanqidchiligida ocherk va tahlil janrlari". So'z San'ati, 4(3), 33-39.
5. Ko'chimov, U., To'rayeva, B. (2022). "Adabiyotshunoslik (Darslik)". Toshkent: TDPU nashriyoti.
6. Mirzayev, M. (2021). "Modern adabiy tanqid nazariyasi va amaliyoti". Ilmiy Izlanishlar, 8(2), 65-74.
7. Nurmatova, G. (2017). "Adabiy tanqid janrlari rivoji". O'zbekiston filologiyasi, 2(5), 81-88.